

ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 94:[930:908]–047.37(477)«19»

Олена Черняхівська

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР – РУШІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ З ЛОКАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ЧАСІВ «ВІДЛИГИ»¹

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES OF AS USSR – AS A DRIVER OF NATIONAL PROJECTS ON LOCAL AND REGIONAL HISTORY DURING THE “KHRUSHCHEV THAW”

DOI: 10.58407/litopis.250408

© О. Черняхівська, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9890-438X>

Метою роботи є дослідження та систематизація даних щодо внеску вчених Інституту суспільних наук у Львові у розроблення проєктів з локальної та регіональної історії в період хрущовської «відлиги», зокрема в запуск унікального видавничо-енциклопедичного проєкту з регіональної та локальної історії України, а саме багатотомника «Історія міст і сіл Української РСР». Ідея надзвичайної важливості сталого проведення регіональних досліджень в Україні і вивчення цього питання в контексті засадничого принципу унітарності держави є **актуальною** особливо під час російсько-української війни, що ведеться. **Наукова новизна** дослідження полягає у введенні в науковий обіг і інтерпретація джерел Архіву Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (колишнього Інституту суспільних наук АН УРСР) у Львові. Дослідження базується на **засадах** історизму та наукової об'єктивності, тобто зважаючи на жорсткі рамки офіційної радянської історіографії, зокрема кінця 1950-х – початку 1960-х рр. Було використано як загальнонаукові **методи** індукції та дедукції, аналізу і синтезу, так і історико-критичний, історико-системний, порівняльного аналізу, логічний, біографічний, хронологічний. **Висновки.** У статті авторка заповнює білі плями дискурсу стосовно розробників та промоутерів методологічних засад і структури енциклопедичного проєкту «Історії міст і сіл Української РСР» на прикладі реалізації «Історико-географічного словника Львівської області» як предтечі тому «Львівська область» (1968) тощо. Спираючись на джерельну базу, ми підкреслили провідну роль у цьому процесі співробітників кафедри історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, яку очолював з 1951 по 1958 рр. його директор (1953–1962), доктор історичних наук, академік АН УРСР (1958) Іван Крип'якевич. Під його керівництвом там працювала ціла плеяда в майбутньому іменитих науковців, зокрема С. Білецький, М. Івасюта, В. Грабовецький, Є. Якевич, Я. Ісаявич, В. Огоновський та бібліограф Я. Дашкевич. Львівські історики відіграли значну роль у концептуалізації проєкту, пропонуючи методології та підходи для документування, уніфікації та аналізу отриманих даних. Завдяки вивченню процесів, які відбувалися в окремих населених пунктах Західної України, починаючи з історії сіл як найменшої адміністративно-територіальної одиниці в Україні, вони заклали підвалини для розуміння широких історичних процесів, які формували Українську РСР.

Ключові слова: енциклопедичний проєкт, І. Крип'якевич, С. Білецький, Я. Дашкевич, В. Огоновський, Інститут суспільних наук АН УРСР, Львів, дослідження з локальної та регіональної історії.

The purpose of the publication is to study and systematize data on the contribution of scholars from the Institute of social sciences in Lviv to the development of projects on local and regional history during the Khrushchev “thaw”, in particular, the launch of a unique publishing and encyclopedic project on the

¹ Авторка щиро вдячна Центру міської історії (Львів) за сприяння та підтримку, надані під час проведення дослідження.

regional and local history of Ukraine, namely the multi-volume work "History of cities and villages of the Ukrainian SSR". The idea of the extreme importance of conducting regional studies in Ukraine on a regular basis and examining this issue in the context of the fundamental principle of state unity is particularly **relevant** during the ongoing Russian-Ukrainian war. The **scientific novelty** of the study lies in the introduction into scientific circulation and interpretation of sources from the Archive of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (formerly the Institute of social sciences of the Academy of sciences of the Ukrainian SSR) in Lviv. The research is based on **principles** of historicism and scientific objectivity, i.e., taking into account the strict framework of official Soviet historiography, in particular, of the late 1950s and early 1960s. Both general **scientific methods** of induction and deduction, analysis and synthesis, as well as historical-critical, historical-systemic, comparative analysis, logical, biographical, chronological methods were used. **Conclusions.** In the article, the author fills in the gaps in the discourse on developers and promoters of the methodological foundations and structure of the encyclopedic project «History of cities and villages of the Ukrainian SSR» on the example of the implementation of the «Historical and geographical dictionary of the Lviv region» as a precursor to the volume «Lviv region» (1968), etc. Basing on sources, the author emphasizes the leading role in this process of the staff of the Department of history of Ukraine of the Institute of social sciences of the USSR Academy of sciences in Lviv, headed from 1951 to 1958 by its director (1953–1962), doctor of historical sciences, academician of the Ukrainian SSR Academy of sciences (1958) Ivan Krypiakevych. A lot of such in future outstanding scholars as S. Biletsky, M. Ivasiuta, V. Hrabovetsky, E. Yatskevych, Ya. Isaievych, V. Ohonovskiy, and the institute's bibliographer Ya. Dashkevych used to work under his supervision there. Lviv's historians played a significant role in the conceptualization of the project, suggesting methodologies and approaches for documenting, unifying, and analyzing the data. By studying the processes that took place in individual settlements of western Ukraine, starting with the history of villages as the smallest administrative-territorial unit in Ukraine, they laid the foundation for understanding the broader historical processes that shaped the Ukrainian SSR.

Key words: encyclopedic project, I. Krypiakevych, S. Biletskyi, J. Dashkevych, V. Ohonovskiy, Institute of social sciences in Lviv, research on local and regional history.

Локомотивом у справі розроблення проєктів з локальної та регіональної історії в період хрущовської «відлиги», що призвело не лише до створення тому «Львівська область» (1968), але й загалом розроблення засад унікального проєкту «Історії міст і сіл Української РСР», був відділ історії України Інституту суспільних наук у Львові, очолюваний з 1951 по 1958 рр. дійсним членом НТШ, директором Інституту (1953–1962), доктором історичних наук, академіком АН УРСР (1958) Іваном Крип'якевичем (Іл. 1), автором низки

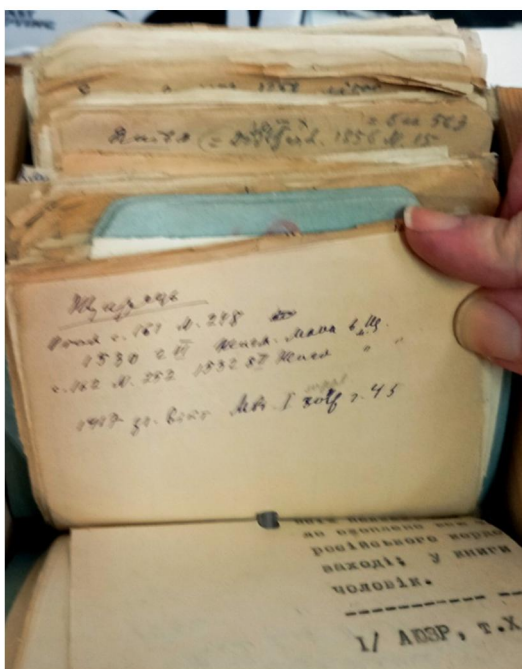

Іл. 1. Іван Крип'якевич. Фото. Середина XX ст.

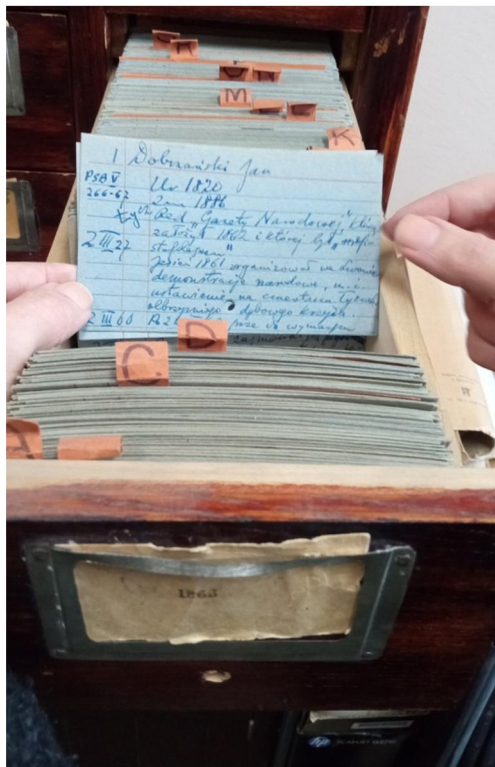
праць із локальної історії, що вийшли друком ще в 1930-ті рр.² Учений протягом десятиліть збирав історико-краєзнавчу картотеку населених пунктів Галичини та пов'язаних з

² Див.: 3 минулого Жовкви / Ред. І. Крип'якевич. Жовква, 1930. 36 с.; Крип'якевич І. Картини з історії Жовкви. 3 минулого Жовкви. Жовква, 1930. С. 7–13; Його ж. Всячина (з історії Жовкви). 3 минулого Жовкви. Жовква, 1930. С. 32–34; Його ж. 3 історії міста Жовкви. Записки ЧСВВ (Львів). 1935. Т. VI. Вип. 1–2. С. 40–69; Його ж. Історичні проходи по Львові. Львів: Просвіта, 1932. 166 с.

ними визначних історичних подій тощо під умовною назвою «Історія міст і сіл України», яку згодом передав Інституту суспільних наук із метою підготовки історико-географічного словника, ідею якого активно просував³. Картотека, куди внесено записи про архівні справи та літературу різними мовами, якими володів учений, зберігається в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України і чекає відповідного опрацювання (Іл. 2а, 2б, 2в, 2г, 2д, 2е).

³ Ісасвич Я. Крип'якевич Іван Петрович. *Енциклопедія історії України: У 10 т.* Київ: Наукова думка, 2008. Т. 5: Кон-Кю. С. 394.

Іл. 2а, 2б, 2в, 2г, 2д, 2е. Картотека І. Крип'якевича в Архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Фото Олени Черняхівської.

Надзвичайно важливим у контексті перспективної підготовки енциклопедії з локальної та регіональної історії було те, що 1957 р., завдяки координації наукової роботи відділу історії України з іншими відділами Інституту та установами, було розпочато розроблення «проспекту» колективної праці – «Нариси історії західноукраїнських земель». Так керівництво відділу прагнуло ліквідувати багатотемність і залучити всіх його співробітників до дослідження єдиної комплексної проблеми⁴. І. Крип'якевич на засіданнях відділу історії України підкреслював, що відділ «повинен не занедбувати підготовку широкого вивчення історії західно-українських земель», звісно, приділяючи особливу увагу «підказкам» Львівського обкому партії, зокрема щодо вивчення історії КПЗУ⁵. Вельми потрібною для просування справи була й успішно завершена 1958 р. ним та його учнем, м.н.с. відділу С. Білецьким⁶ (Іл. 3) наукова тема «Покажчики джерел до історії Підкарпаття», що базувалася на вивченні матеріалів архівів і рукописних відділів бібліотек Західної України з історії Галичини доби феодалізму⁷. Зауважимо, що м.н.с. відділу В. Грабовецький⁸ (Іл. 4) під час розгляду тематичного плану роботи відділу на 1959 р. (10.09.1958 р.) акцентував

⁴ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (далі – Архів ІУ НАН України). Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 280. Арк. 8. Авторка вдячна керівництву ІУ НАН України ім. І. Крип'якевича за сприяння в роботі.

⁵ Там само. Арк. 74.

⁶ Степан Теодорович Білецький (14.04.1904 р., м. Львів – 04.08.1989 р., м. Львів) працював в Інституті суспільних наук АН УРСР з 1951 по 1968 рр. Із 1937 р. був членом НТШ. Спеціалізувався на історії західних земель України, картографії, архівознавстві та джерелознавстві. 1959 р. у Інституті історії АН УРСР захистив канд. дис. на тему «Класова боротьба у місті Львові в середині XVII ст.» (див.: Кришталович У., Білецький С. Наукове товариство ім. Шевченка: енциклопедія. Київ–Львів: НТШ, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. *Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-309>).

⁷ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 280. Арк. 118.

⁸ Володимир Васильович Грабовецький (24.07.1928 р., с. Печеніжин [нині Івано-Франківської обл.] – 4 грудня 2015 р., Івано-Франківськ) працював у Інституті суспільних наук з 1953 по 1975 рр. Спеціалізація – історія Західної України, історичне краєзнавство. Ще протягом 1957 р. В. Грабовецький видрукував серію історичних нарисів у рубриці «Вивчай рідний край» на сторінках газети «Ленінська молодь» про Нестерів, Винники, Белз, Городок, Звенигород, Золочів, Буськ, Брюховичі, Сокаль, Бібрка, Великі Мости, Яворів тощо. У 1958 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Селянський рух в Галицькому Прикарпатті в другій половині XVII ст.». 30 вересня 1968 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Київського державного університету ім. Т. Шевченка В. Грабовецький захистив докторську дисертацію на тему «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.». Із 1975 р. працював професором кафедри історії СРСР і УРСР історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаніка (див.: Вегеш М. Володимир Грабовецький – видатний історик України. Ужгород, 1996. 58 с.).

на вивченні краєзнавства та пропонував створити при Інституті краєзнавчий центр і через сектор історії Інституту вдосконалення вчителів допомагати всім, хто вивчає історію сіл і міст⁹. У постанові відділу за підписом М. Івасюти, наступника І. Крип'якевича на посаді завідувача підрозділу Інституту, було рекомендовано розроблення нових тем С. Білецьким «Історико-географічний словник Львівської області» та І. Крип'якевичем «Розвиток культури в західно-українських землях» тощо внести до тематичного плану роботи Інституту на 1959 р.¹⁰

Іл. 3. Степан Білецький. Фото.

Іл. 4. Володимир Грабовецький. Фото.

Однак С. Білецький на той час уже займався зазначеною темою і разом із І. Крип'якевичем вбачав її більш розлогу, у всеукраїнських масштабах, перспективу. Так, із 1958 р. він працював над складанням історико-географічного словника «Соціалістичні міста і села Львівської області»¹¹. У звіті з наукової роботи за 1958–1962 рр. він зазначав, що «працюючи, сам збирав бібліографію з першу до Львів. області в існуючому в 1958 р. масштабі (перед прилученням Дрогобицької області)»¹². Також саме він склав тимчасову анкету для збору матеріалів щодо населених пунктів у радянський період і проєкт Словника в цілому в алфавітному порядку. У 1958 р. в «Українському історичному журналі» у рубриці «Листи до редакції» було опубліковано допис-заклик С. Білецького під амбітною назвою «Створити історію міст Радянської України»¹³. Ішлося про те, що з 1957 р. львівська обласна молодіжна газета «Ленінська молодь» почала друкувати серію статей з історії невеликих містечок Львівщини, як-то Нестерова (Жовкви), Винників, Городка, Белза та ін. С. Білецький схвалював це, бо «Давно вже назріла потреба вивчати історію не лише таких великих міст, як Київ, Львів, Одеса, а й менших»¹⁴. Як доказ того, що цим цікавиться громадськість, зокрема ідейна молодь, він наводив звернення до редакції газети комсомольців с. Крехів, у якому, зокрема, йшлося: «Дуже нас зацікавила стаття “Минуле і сучасне Нестерова”. ... Ми вважаємо, що історію міст і сіл необхідно публікувати не лише в газетах, а й у журналах, видавати окремими книгами. Якщо польські історики написали про Жовкву біля сотні книг, то чому в наш період не можна написати хоч невеличку брошу-

⁹ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 280. Арк. 75.

¹⁰ Там само. Арк. 76.

¹¹ Там само. Од. зб. 451. Арк. 39.

¹² Там само. Арк. 33.

¹³ Білецький С. Створити історію міст Радянської України. *Український історичний журнал* (далі – УІЖ). 1958. № 5. С. 240.

¹⁴ Там само.

ру?»¹⁵. С. Білецький констатував: «Вимоги читачів цілком справедливі. Вивчення окремих міст і навіть сіл є назрілим питанням.

Необхідно не лише друкувати окремі статті в нашій пресі, але, як справедливо вимагають читачі, видавати брошури про міста або книги, в яких дати серію статей про міста тієї чи іншої області. В багатьох містах Радянської України є любителі історії свого міста. В них чимало зібрано матеріалу. Корисно було б надавати їм допомогу та публікувати ці роботи»¹⁶.

У січні 1959 р. в Інституті відбулася нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, яку готували співробітники відділу історії України¹⁷, і на якій, крім представників Інституту, Львівського держуніверситету, місцевих бібліотек, архівів, музеїв, був присутній завідувач відділу допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР П. Гудзенко.

І. Крип'якевич у основній доповіді торкнувся питань створення Історико-географічного словника УРСР.

«В 1920–30 рр. у складі АН УРСР існувала окрема історично-географічна комісія, яка видала кілька томів “Історично-географічного збірника”. У Львові проф. Кордуба проводив широку роботу по збиранню географічної топоніміки. На Закарпатті вийшла цінна збірка назв селищ за редакцією Петрова. Зараз є всі можливості, щоб ці роботи продовжувати. Ми є свідками незвичайного росту зацікавлення краєзнавством. На місцях, в районах, містах, селах за період Радянської влади виросла нова інтелігенція, яка розуміє значення науки та з вузів винесла деякі дослідчі методи: вона не проходить байдуже біля найближчого оточення, а бажає його досліджувати і до нас, істориків, ставить вимоги допомогти їй, між іншим, в історично-географічних дослідженнях. В різних місцях є краєзнавчі гуртки, трудящі вимагають лекцій з місцевої історії, відкрито місцеві музеї. Ця робота потребує уваги і допомоги. Головні напрями роботи такі:

1. Для забезпечення потреб краєзнавства і історично-географічних досліджень у цілому необхідно почати роботи для складення історично-географічного словника УРСР, такого типу, як польський “Словник географічний”¹⁸. Щоб це питання перевірити на практиці, відділ історії запланував складення історико-географічного словника Львівської області – робота вже розпочата.

2. Необхідно включити у плани також історичний атлас УРСР, видати багато карт популярного характеру, треба провадити дослідження на основі першоджерел.

3. Допомога краєзнавству. Більше уваги присвячувати місцевим дослідженням, сприяти писанню монографій міст, сіл, районів, заводів, культурних установ і ін. У вузах організувати історико-географічні гуртки, які розроблювали б теми з місцевої історії. Допомогати в організації краєзнавчих музеїв»¹⁹.

С. Білецький виступив слідом із повідомленням про засади Історично-географічного словника УРСР. Він повідомив про важливість його складання не лише для істориків, але й для археологів, географів, мовознавців, літераторів та ін.

Він констатував те, що інформація про українські землі у виданих у другій половині XIX і на початку XX ст. географічних словниках «Словник географічни крулства Польського і інших країв слов'янських» (вид. Сулімським і Хлебовським) та П. Семенова «Географическо статистический словарь Российской империи», які містили інформацію про українські землі, та в низці інших путівників окремими губерніями чи єпархіями є недостатньою, вона є застарілою й тією, що не відповідає реаліям, тобто вимогам сьогоденної історичної науки та інших наукових дисциплін унаслідок змін, які відбулися в адміністративно-територіальному поділі країни і назвах окремих населених пунктів (1944–1946), та й згодом унаслідок укрупнення районів, сілрад і колгоспів. Є необхідним такий показчик, який давав би докладнішу інформацію про кожну місцевість.

У радянській науковій літературі 1920–1930-х рр. були спроби збирати матеріали до історично-географічного словника, проте їх було припинено. У буржуазній Польщі теж

¹⁵ Білецький С. Створити історію міст Радянської України. С. 240.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 280. Арк. 81.

¹⁸ *Географічний словник Королівства Польського та інших слов'янських теренів* (пол. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*) – 15-томна енциклопедія-довідник, видана наприкінці XIX ст. польським географом, редактором часопису «Мандрівник» («Wędrowiec»), магістром фізико-математичних наук Варшавського університету Ф. Сулімським; магістром фізико-математичних наук Варшавського університету Б. Хлебовським і землевласником, кандидатом дипломатичних наук В. Валевським. Видання є джерелом для вивчення історії та географії Центрально-Східної Європи. Автором переважної більшості матеріалів про волинські міста і містечка був польський енциклопедист Ю. Кшивіцький.

¹⁹ Целуйко О. Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін» (31 січня 1959 р.). *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 48. С. 494–495.

намагалися (з 1929 р.) зробити новий географічний словник на підставі старого. Він мав обіймати територію колишньої феодальної Польщі, отже й українські землі, але вийшли друком лише кілька зошитів воєводства Поморського.

Історично-географічний словник повинен подавати назви місцевостей у теперішньому адміністративному вигляді, а разом назви, уживані в народному побуті та їх давніші назви, якщо такі були. Крім назв міст, містечок, сіл і хуторів, повинні бути вміщені ще назви полів, горбів, річок, потоків і т. п.

Під кожною назвою населеного пункту повинні бути дані про його географічне розташування, історію ремесла та промислів, торгівлі, сільського господарства, культури, адміністративного поділу давнього і теперішнього, кількість жителів за історичними джерелами, якщо такі збереглися, їх соціальний і національний склад, соціальну боротьбу, про славних людей тощо. У словнику окремо треба подати характеристику поодиноких областей у цілому, про населення, промисловість, торгівлю, комунікацію з найдавніших часів тощо. Словник можна проілюструвати картами земель та планами населених пунктів в їх історичному розвитку.

Серед принципів укладання словника – чи алфавітного, чи регіонального, С. Білецький обирав останній, бо так можна було готувати інформацію за окремими регіонами і швидше розпочати публікацію за томами. Не треба було чекати завершення проєкту за всіма населеними пунктами республіки, згідно із алфавітним принципом. Словник-путівник з даними щодо однієї чи двох областей у кожному томі скоріше б продавався, бо читач чи обласна, районна, міська, сільська ради могли би купувати тільки ті обласні томи, які їх цікавили, і для них це було б дешевше. Проте кожний том треба буде укладати за алфавітом. По завершенні видання всіх томів треба буде видати загальний покажчик назв до всіх томів.

Історик вважав, що для організації створення та видання словника треба буде: 1) організувати Раду або головну комісію для всієї УРСР з осередком у Києві при Інституті історії АН УРСР, для методичного керівництва; 2) призначити склад редакційної комісії і головного редактора та керувати ними; 3) підібрати регіональні комісії для праці на місцях (у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Дніпропетровську), визначивши їм територію їх діяльності, а вони, у свою чергу, організували б у областях та районах комісії і підкомісії.

Редакційна комісія організувала б бюро наукових і технічних працівників для виконання наукових і технічних робіт, зв'язаних із збиранням матеріалів до словника та його опрацюванням.

Для співпраці треба залучити вчителів по селах і студентів вищих навчальних закладів, які б збирали матеріали на місцях і пересилали до районних підкомісій, а ці – до обласних комісій.

Наукові співробітники і студенти вишів збирали б науковий матеріал із друкованих і рукописних матеріалів у бібліотеках та архівах, а вчителі середніх і нижчих шкіл – на місцях на підставі *квєстїонара* (опитувальника).

У ньому треба подати такі пункти:

«1. Назви осель по урядовому і місцевому в дужках звучанню міст, містечок, передмість, сіл, хуторів, колгоспів, радгоспів, давніх фільварків, загород, колоній, лісничівок, лісових осель, смолярень, млинських осель, тартаків, цеголень, корчем, копалень і т. п.

2. Назви вод – рік, річок, потоків, джерел, бродів, каналів, озер, ставів, багон, болот, торфовищ і т. п.

3. Назви височин і низин – гір, скал, островів, долин і т. п.

4. Назви піль, лук, лісів, угорів, урочищ, полян, курганів, городищ, окопів і т. п., які виступають в межах даної оселі.

5. При складанні назв, які мають лише локальне значення, тобто назв дрібних осель, дрібних вод, узгір'їв, пільних назв і т. п., треба подавати їх географічне положення (наприклад: 1 чи 2 км на північ чи схід, чи північний схід від центру села чи містечка і т. п.).

Приклад:

1. Область: Львів.

2. Район: Бібрка.

3. Сільрада: Волове, село; Іванівка хутір; Мостище хутір, Черемхів х., колгосп ім. Кірова, давн[ий] фільварок: Адамівка, тартак: Зелений і т. п.

4. Боборка – ріка, Бігун – струмок, (доплив. з правої сторони) став і т. п.

5. Назви узгір'я немає, а якщо є – назвати.

6. Попелище – урочище 1 км на півн. сх. від Волового»²⁰.

Такою була б структура нарису.

²⁰ Целуйко О. Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР... С. 501–504.

Схожу, проте розлогішу доповідь І. Крип'якевич підготував для Республіканської наради з питань розвитку допоміжних історичних наук (м. Київ, 14–15 травня 1959 р.)²¹. Пріоритетним завданням академік вважав таке: «Необхідно організувати складання *Історично-географічного словника УРСР*, який охоплював би всі населені пункти республіки і для кожного селища давав загальні дані про економічно-соціальні і культурні відносини та коротку його історію. Зразком такого словника може служити старий словник Семенова або повніший від нього польський *Словник географічний*, який давав інформації також про селища України. Складання такого словника – справа довголітніх досліджень, які треба проводити за областями чи районами. Щоб уточнити завдання і структуру такого словника, відділ історії України Інституту суспільних наук у Львові запланував складання історично-географічного словника Львівської області – роботу вже розпочато²². Організацію такого словника в республіканському масштабі повинен очолити Інститут історії АН УРСР»²³.

Наступним за важливістю завданням Іван Петрович вважав підготовку «Історичного атласу УРСР». І, насамкінець, «для підсилення історично-географічних робіт» очільник інституту вважав за потрібне «звернути особливу увагу на розвиток *краєзнавства*: «Ми є свідками незвичайного росту зацікавлення краєзнавством. На місцях – в районах, містах, селах – за період Радянської влади виросла нова інтелігенція, яка розуміє значення науки та із вузів винесла деякі дослідчі методи ... В різних місцях є краєзнавчі гуртки, трудящі вимагають лекцій з місцевої історії, відкрито місцеві музеї. Ця робота потребує уваги і допомоги.

Історики-спеціалісти повинні всебічно сприяти цим місцевим дослідженням ... Історики повинні допомагати інтелігенції і робітникам в районах при їх дослідженнях місцевої історії, у писанні монографій міст, сіл, районів, заводів і фабрик, культурних установ, біографій видатних місцевих діячів, в організації місцевих музеїв, збиранні архівних матеріалів та ін. Розвиток краєзнавства має велике значення для широких історично-географічних робіт – місцеві дослідники можуть взяти активну участь у підготовчих роботах для складання історично-географічного словника. Бажано, щоб і вузи звернули увагу на краєзнавство – необхідно при кафедрах історії організувати краєзнавчі гуртки, організувати курси історичної географії»²⁴.

25 лютого 1959 р. відділ історії України Інституту суспільних наук розглянув питання щодо виконання С. Білецьким теми щодо складання історико-географічного словника Львівської області. Начальник відділу М. Івасюта запропонував робити її в тісному контакті з працівниками вищих навчальних закладів Львова та істориками периферії. Є. Яцкевич сказав, що це надто велика робота як для однієї людини. Ю. Захарук запропонував залучити економістів, археологів. Було ухвалено скоротити термін виконання теми до трьох років, а конкретно – до кінця 1961 р., а в поточному році скласти план-проспект, словник географічних назв до словника, провести оргзаходи²⁵.

Із 01.01.1960 р. тему «Історико-географічний словник Львівської області Української РСР» терміном виконання 4 роки було внесено до плану науково-дослідних робіт Інституту суспільних наук як складову розроблення проблеми соціалістичного будівництва. Вона виконується під керівництвом І. Крип'якевича за участі к.е.н. В. Огоновського²⁶, к.і.н. С. Білецького та м.н.с. О. Павенцького. Її мета: «На підставі вивчення архівних джерел підготувати короткий історико-географічний опис найважливіших населених пунктів

²¹ Див.: Бевзо О. Республіканська нарада з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін. УЖ. 1959. № 4. С. 160.

²² Ідеться про збір матеріалів С. Білецьким до «Історично-географічного словника Львівської області».

²³ Перший варіант доповіді І. Крип'якевича на Республіканській нараді з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін, 3 березня 1959 р. / Публ. О. Рубльова // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8. Львів, 2001. С. 493–494.

²⁴ Там само. С. 494; Див. також: Крип'якевич І. Поради тим, хто займається історико-краєзнавчими дослідженнями. УЖ. 1960. № 3. С. 130–132.

²⁵ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 319. Арк. 35–36.

²⁶ Володимир Огоновський (10.06.1896 р., с. Нижнів, нині Івано-Франківської обл. – 16.03.1970 р., м. Львів) – син Петра Огоновського, голови Львівського товариства «Просвіта» (1906–1910), дійсного члена НТШ, брат сестри Української Галицької армії (УГА) Любомира Огоновського та небіж Костя Левицького – першого голови уряду ЗУНР – Державного секретаріату, почесного члена НТШ. Член НТШ. Володимир Петрович під час Першої світової війни воював у лавах Легіону Українських січових стрільців (УСС) (1915–1918) (фото), згодом, із листопада 1918 р. – як підстаршина 4-ї (Золочівської) бригади в складі 2-го корпусу УГА, із березня 1920 р. був командиром роти 1-ї бригади Українських січових стрільців Червоної Української Галицької армії (ЧУГА) у складі більшовицької Дванадцятої армії під час польсько-радянської війни. У 1921 р. виїхав до Віденського університету на навчання, а 1926 р. захистив дисертацію «Розвиток заселення Східноєвропейського степу» з отриманням звання доктора природознавчих наук із географії у Карловому університеті у Празі. На цій підставі в 1949 р. за ухвалою ВАК СРСР отримав науковий ступінь кандидата економічних наук. Фахівець з економічної географії, статистики, краєзнавства та топонімики (див. дет.: Доктор географії Володимир Огоновський / За ред. О. Шабля. Львів, 2014. 394 с.).

Львівської області в їхньому історичному розвитку»²⁷. Завершене дослідження планували передати у Львівське обласне видавництво для публікації.

Однак Інститут планував охопити своєю увагою більший регіон для досліджень. Так, 30 січня 1960 р. під час засідання його Наукової ради було вирішено підняти перед Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти, культури клопотання внести в плани робіт вузів, музеїв і шкіл підготовку історико-географічного словника УРСР, а відділу історії Інституту здійснювати методичне керівництво цією роботою щодо західних областей УРСР²⁸.

У контексті популяризації краєзнавчих досліджень відділ історії України Інституту суспільних наук у Львові виробив пропозиції щодо створення краєзнавчих брошур з історії міст і сіл західних областей УРСР на 1961–1963 рр. авторства, як бачимо, не лише його співробітників. Це «Батятичі» (1963) (к.і.н. М. Івасюта, заввідділу історії України, 2 друк. арк.), «Броди» (1962) (к.і.н. Я. Мельничук, науковий співробітник Львівського державного історичного музею, 2 друк. арк.), «Великі Мости» (1962) (Й. Гронський, працівник Обласного відділу культури, 2 друк. арк.), «Галич» (1961) (к.і.н. В. Грабовецький, науковий співробітник Інституту суспільних наук, 3,5 друк. арк.), «Золочів» (1962) (В. Грабовецький, 3 друк. арк.), «Жидачів» (1962) (к.і.н. С. Білецький, науковий співробітник Інституту суспільних наук, 2 друк. арк.), «Любінь Великий» (1962) (учитель історії Любінської СШ, 2,5 друк. арк.), «Моршин (курорт)» (1961) (с.н.с. Інституту суспільних наук Є. Яцкевич, 2 друк. арк.), «Трускавець» (1961) (н.с. Інституту суспільних наук Я. Ісачевич, 3 друк. арк.), «Сокаль» (1961) (співробітник Інституту суспільних наук Я. Дашкевич, 1,5 друк. арк.)²⁹.

На засіданнях відділу історії України з метою підготовки «Історико-географічного словника Львівської області» активно обговорювали нариси про населені пункти. Цікаво, що статтю про той самий населений пункт писали окремо декілька співробітників, і після прослуховування колеги вносили зауваження, вирішували, у кого який аспект повніше розкрито. Так, на засіданні 22 лютого 1960 р. обговорювали варіанти типових описів міст Белз і Звенигород, створені С. Білецьким і В. Огоновським. С. Білецький повідомляв, що це було зроблено з метою виробити схему-зразок, за якою всі повинні були потім писати нариси у Словнику³⁰. Однак подали свої варіанти статей також І. Крип'якевич і В. Грабовецький, проте їх не було розглянуто³¹. «Ухвалили: 1. Вважати виконаними типові описи Белза і Звенигороду, виготовлені Огоновським і Білецьким. Тексти обох варіантів об'єднати, виходячи із зауважень, висловлених під час обговорення – відповідно до цього продовжувати працю. Остаточний план-схему статті обговорити на наступному засіданні. 2. Зав. відділом встановити зв'язок з керівництвом географічного факультету ЛДУ для залучення студентів вищих курсів факультету до підготовки «Словника». 3. Просити керівництво відділів археології, мовознавства та економіки Інституту включитися в працю над «Словником»»³².

Краєзнавчим дослідженням і залученню до них широких мас у контексті постанови ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» було присвячено засідання 6 лютого 1960 р. відділу історії України. Після тривалого обговорення і внесення пропозицій, вирішили в першій половині 1960 р. з метою розгортання краєзнавчої роботи в області опублікувати звернення до інтелігенції Львівщини про написання історії міст, сіл, підприємств і колгоспів; В. Грабовецькому – до кінця 1960 р. підготувати методичні поради з краєзнавчої роботи; усім співробітникам через Інститут удосконалення кваліфікації вчителів виступити на серпневих нарадах учителів з доповіддю на тему: «Питання історії західноукраїнських земель у дослідженнях радянських істориків»; допомагати у створенні музеїв при школах, підприємствах, колгоспах тощо; готувати спільно з архівами збірники документів і матеріалів; розробити туристичні маршрути історичними місцями західних областей УРСР – Львівської, Тернопільської, Станіславської, Волинської, Ровенської та Закарпатської до 1 вересня 1960 р.³³

28 березня 1960 р. у відділі планували заслухати доповідь к.і.н. В. Грабовецького на тему «Стан і завдання дальшого розвитку краєзнавства (на матеріалах західних областей УРСР)»³⁴.

²⁷ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 371. Арк. 13.

²⁸ Там само. Од. зб. 339. Арк. 25.

²⁹ Там само. Од. зб. 352. Арк. 78.

³⁰ Там само. Арк. 33.

³¹ Там само. Арк. 81.

³² Там само. Арк. 85–86.

³³ Там само. Арк. 70, 73–74.

³⁴ Там само. Арк. 63.

17 жовтня 1960 р. у відділі відбувся звіт В. Огоновського і С. Білецького про працю над темою «Соціалістичні міста і села Львівської області». Доповідачі повідомили, що триває робота над вибіркою хуторів – вирішено було з 1500 дати інформацію про третину через брак даних, вивчалися архівні документи та література. Тому статті неможливо було писати за алфавітом. 400 нарисів, згідно із планом, не було написано. Потрібна допомога архівістів. До співпраці було залучено студентів географічного та історичного факультетів Львівського університету. Запланували, що у словнику буде 50 друк. арк., отже, треба написати 150 аркушів. Ю. Сливка зауважив, що це питання є дуже важливим, адже це буде перший історико-географічний словник в УРСР, отже, треба розробити методику роботи, анкети для збирання даних, студентами у їх роботі треба керувати, приділяти найбільшу увагу соціалістичному періоду, який є найбільш цінним, відправити людей у відрядження на місця³⁵. П. Чуприна зазначив, що «Треба показувати дружбу з російським і польським народами, а не протягувати теорію єдиного потоку. Треба звернути увагу на розвінчання кривавої ролі уніатської церкви, української буржуазії, що роздувала пожежу Першої світової війни. Треба показати, хто був у складі робітничо-селянських комітетів у період визволення в 1939 р., як діяло оунівське підпілля – скільки було вбито по селах. Показати різні форми протесту і боротьби проти німецьких окупантів. Треба організувати експедиції на села для збору матеріалів»³⁶.

Заступник директора інституту з наукової роботи, археолог Маркіян Смішко порадив «опрацювати послідовну методику – писати статті можна тільки після збору матеріалів. Не можна обійтися без експедицій, дані треба перевірити на місцях – особливо ті, що відносяться до революційних традицій, соціалістичних перетворень. Треба притягнути кореспондентів. Група мала, можна б збільшити, додавши, наприклад, Я. Ісаєвича. В першу чергу треба займатися сучасним, а не давно минулим»³⁷.

На завершення обговорення виступив завідувач М. Івасюта. Він підкреслив запит парткерівництва на заідеологізованість словника (що створюється в контексті перемог соціалістичного будівництва – О.Ч.), отже, дві третини його потрібно буде присвятити сучасності: «Треба на конкретному матеріалі показати, що Західна Україна – це колонія в минулому, а не, як кричать буржуазні націоналісти, в сучасному»³⁸. Рекомендував розширити групу зі створення словника, організувати порайонні експедиції для опрацювання місцевостей, затвердити керівником групи В. Огоновського й залучити бібліографа Інституту Я. Дашкевича³⁹ (Іл. 5) для складання бібліографії. М. Івасюта порадив переддрукувати анкети, а в районах співпрацювати «з перевіреними людьми».

Зібранням було констатовано, що в 1959 р. група збирала матеріали й складала картотеку. У 1960 р. робота стала інтенсивнішою: підготовлено 3 типові описи місцевостей, їх картотеку, бібліографію, анкети. Було складено 3 анкети – загальну, колгоспну, економічно-культурну.

Було вирішено, що до співпраці за згодою залучатимуть відділи археології та економіки Інституту. Керівником групи затвердили В. Огоновського (Іл. 6), вирішили розтиражувати анкету для збирання відомостей на місцях, а Я. Дашкевичу доручили половину робочого часу присвячувати складанню бібліографії словника. Вирішили написання нарисів розпланувати протягом 1960–1964 рр. Так, у 1960 р. написано 150 нарисів, у 1961 написати 250, у 1962 – 450, у 1963 – 750, разом – 1600. Решту 400 нарисів вважали, що напишуть автори з місць згідно з розтиражованими анкетами. Із колективами місцевих авторів для цього треба «відбути» порайонні конференції протягом 1961 р. спільно з райкомами і «в порозумінні з обкомом». Оголосити конкурс на написання 400 платних монографій та за-

³⁵ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 352. Арк. 185.

³⁶ Там само. Арк. 186–187.

³⁷ Там само. Арк. 187.

³⁸ Там само. Арк. 187–188.

³⁹ У 1949 р. Ярослава Романовича Дашкевича (13.12.1926 р., Львів – 25.02.2010 р., Львів), тоді українського філолога, в.о. завідувача бібліографічним відділом Львівської бібліотеки АН УРСР, студента-заочника економічного факультету московського Нафтового інституту, а також його матір – дружину колишнього генерала-хорунжого армії УНР Романа Дашкевича (який із 1943 р. мешкав у Австрії), хорунжу УСС Австро-Угорщини, чотаря УГА, історикину, яка 1921 р. захистила дисертацію доктора філософії у Віденському університеті, доцентку Львівського університету Олену Степанів у 1949 р. було заарештовано МДБ і звинувачено в антирадянській діяльності. Обоє було засуджено, і Я. Дашкевич відбував ув'язнення в таборі в Казахстані, а його мати – у Мордовії. У 1956 р. їх було звільнено зі зняттям судимості. Завдяки сприянню І. Крип'якевича, Я. Дашкевич з 1957 р. працював у Інституті суспільних наук на посаді бібліографа. Проте пильне ставлення до нього як до потенційного «українського буржуазного націоналіста» постійно відчувалося, до того ж І. Крип'якевича 1962 р. було відправлено на пенсію. Отже, щоб отримати можливість наукового просування, 15 березня 1963 р. в Інституті історії Академії наук Вірменської РСР у Єревані Я. Дашкевич захистив дисертацію за темою монографії «Вірменські колонії на Україні в джерелах та літературі XV–XIX ст.: історіографічний начерк» (1962 р., рос.) на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Проте, згідно з архівними матеріалами, наукову посаду у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР, на яку він претендував, йому надано не було, натомість у 1966 р. його звільнили під приводом скорочення посади бібліографа.

безпечити друк кращих у видавництві «в поширеному виді». Хоча над словником у відділі історії України працювали три наукових співробітники (В. Огоновський, С. Білецький та О. Павенцький), було вирішено дозволити іншим співробітникам відділу брати участь у написанні нарисів за бажанням⁴⁰.

Іл. 5. Бібліограф відділу історії України Інституту суспільних наук Я. Дашкевич із матір'ю Оленою Степанів вдова у Львові після їх звільнення в 1956 р. із радянських таборів зі зняттям судимості та поразки в правах. 1958 р.

Іл. 6. Володимир Огоновський. Фото.

⁴⁰ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 352. Арк. 196.

Ідею І. Крип'якевича про створення історико-географічного словника України підтримали київські колеги історики – зокрема відповідальний редактор УІЖ Ф. Шевченко⁴¹, директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко, начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР (1948–1969) С. Пількевич і начальник науково-видавничого відділу (1954–1971) Архівного управління й відповідальний редактор «Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР» (з 1965 р. – «Архіви України») І. Бутич⁴². Сучасний дослідник І. Гирич зауважує щодо останньої постаті: «І. Бутич мав науково-організаційну харизму. До нього дослухалися всі знані вчені України»⁴³.

Так, запропонований І. Крип'якевичем проєкт історико-географічного словника у київських колег вже отримав ідеологічну назву – Історико-географічний словник «Соціалістичні міста і села Радянської України».

У лютому 1961 р. на засіданні відділу історії України Інституту суспільних наук обговорювали план дотичної, на наш погляд, до згаданого більш масштабного проєкту монографії «Нариси історії радянського Львова (1939–1964)» до 25-річчя возз'єднання Західної України з радянською, складений Г. Ковальчаком, Д. Низовим і Ф. Стеблієм. Пропонували доповнити нарис картографічним матеріалом, ілюстраціями. М. Івасюта запропонував підібрати авторів – не співробітників інституту. План було загалом схвалено, а М. Івасюти, Г. Ковальчаку та Д. Низовому доручили надати кандидатури авторів і продумати періодизацію⁴⁴. Як додаток до протоколу, наведено й план праці⁴⁵, що має розділи:

1. «Перші кроки соціалістичного будівництва у Львові (1939–1941)» з шістьома підпунктами, такими, як «Визвольний похід Червоної Армії на західноукраїнські землі і звільнення Львова», «Народні збори Західної України», «Соціалістична перебудова економіки міста», «Реорганізація комунального господарства і охорони здоров'я», «Культурне будівництво» з підпунктами.

2. «Львів у роки німецько-фашистської окупації міста». Тут оповідь мала бути присвячена звірствам окупантів і українських націоналістів у перші дні окупації міста – діяльності батальйону «Нахтігаль» і Оберлендера у Львові, масовим убивствам мирного населення та діяльності [греко-католицького митрополита Андрія] Шептицького, організації окупаційного режиму і адміністрації, руйнуванню економіки міста й масовому знищенню населення Львова протягом 1942–1944 рр. і боротьбі трудящих Львова проти фашистських окупантів.

3. «Розквіт Львова у післявоєнні роки». Тут у 17-ти параграфах з численними підпунктами була оповідь про розквіт усіх галузей промисловості, архітектури, культури, освіти Львова після визволення, включно з розбудовою газової мережі, водопроводу, каналізації, електроосвітлення, охорони здоров'я, соцстрахування, преси і видавничої діяльності, транспортної системи, науки, клубів, телефонізації та пошти. Насамкінець у останньому параграфі треба було розповісти про «діяльність партійних, профспілкових і комсомольських організацій міста в справі комуністичного виховання трудящих і мобілізації їх на виконання накреслень партії і уряду по будівництву комуністичного суспільства»⁴⁶.

В інформаційному звіті відділу історії України зазначено, що за темою «Історико-географічний словник Львівської області» В. Огоновський, С. Білецький, О. Павенцький та Р. Батіг «опрацювали матеріал про Рудківський, Рава-Руський, Забузький та Сокальський райони»⁴⁷. Ми вже знаємо, що над бібліографією видання залучили працювати також Я. Дашкевича, проте на питання щодо його участі в роботі відділу М. Івасюта зазначив, що «науково-допоміжний персонал не включається в планування»⁴⁸.

У плані науково-дослідних робіт Інституту суспільних наук на 1962 р. зазначено, що «відділ історії України буде надалі працювати над дослідженням питань історії будівництва комунізму в УРСР та історії Української РСР дорадянського періоду. Триватиме робота зі складання історико-географічного словника Львівської області»⁴⁹. Метою роботи є на основі вивчення архівних джерел підготувати короткий історико-географічний опис найважливіших населених пунктів Львівської області та їх історичного розвитку. Датою закінчення роботи встановили 20 грудня 1964 р., 8 друк. арк. У 1962 р. було накрес-

⁴¹ Докладніше про нього див., напр.: «Істину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка / Відп. ред. Г. Боряк. Київ, 2004. Т. 1: Джерела. 782 с.; Т. 2: Наукові студії. 550 с. (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки. Вип. 10).

⁴² Див.: Ісаєвич Я. Бутич Іван Лукич. *Енциклопедія історії України*: В 5 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 416–417.

⁴³ Гирич І. Іван Бутич – патріарх архівної справи. *Архіви України*. 2009. № 6. С. 275.

⁴⁴ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 385. Арк. 12.

⁴⁵ Там само. Арк. 15–18.

⁴⁶ Там само. Арк. 18.

⁴⁷ Там само. Арк. 90.

⁴⁸ Там само. Арк. 94.

⁴⁹ Там само. Од. зб. 402. Арк. 4.

лено 2 етапи виконання теми: 1. Збирання матеріалів. 2. Написання 400 статей про населені пункти. Готову роботу планували передати у Львівське обласне видавництво для публікації. Керівник роботи – академік АН УРСР І. Крип'якевич; виконавці: к.е.н. В. Огоновський, к.і.н. С. Білецький, м.н.с. О. Павенцький та Р. Батіг⁵⁰.

У контексті історії підготовки словника, а згодом і ІМІС, надзвичайно цікавим є листування Ярослава Дашкевича з Іваном Бутичем. Їхнє знайомство відбулося 1957 р., а співпраця розпочалася під час підготовки словника скорочень у польськомовних документах міжвоєнного періоду, опублікованого 1959 р.⁵¹

19 січня 1962 р. І. Бутич повідомляв Я. Дашкевичу: «Головну увагу зосереджую на організаційній роботі над довідником “Історія міст і сіл”, бо, бачу, інакше справа не зрушиться з місця. Багато товаришів ставиться до цього скептично, тому не поспішає з конкретним розв’язанням справи.

Все ж не втрачаю надії. На березень намічаємо куштові наради архівістів (а може, і республіканську), на яких спеціально буде розглядатись питання про підготовку довідника. Слідкую і за тим, щоб ця робота була передбачена планами. Інакше важко буде вимагати якихось наслідків»⁵².

12 лютого 1962 р. Архівне управління при РМ УРСР адресувало завідувачам архівних відділів облвиконкомів, директорам центральних, обласних державних архівів та їхніх філій черговий обіжник до виконання: «Для керівництва в роботі по підготовці довідника “Міста і села Української РСР” Архівне управління при Раді Міністрів УРСР надсилає Вам програму його підготовки»⁵³.

6 березня 1962 р. Я. Дашкевич інформував І. Бутича про стан справ у Львові: «Також “Історія міст і сіл” вимагає Вашого приїзду у Львів. Тут нібито щось робиться (з архіву за цією роботою закріплені [Олександр Максимович] Рузанов – до речі, тямущий та сумлінний працівник, і [Анатолій Георгійович] Сісєцький). Але боюся, що без активного втручання партійних та адміністративних органів із збором матеріалу справа затягнеться на роки.

Незвичайно потрібна справа – це опрацювання форми, за якою будуть збирати матеріал, та самої методики збору і перевірки матеріалу»⁵⁴.

18 березня 1962 р. Іван Лукич відписує до Львова: «Програму збирання матеріалу для довідника розробили (проект), але справа в цьому напрямку зрушить з місця, коли буде прийнята постанова [ЦК КПУ]. Сподіваюсь, що після квітневої архівної наради її таки підпишуть»⁵⁵. У листі йшлося про анкету-довідку (згодом відому як «анкета Бутича»), яка мала визначити напрямок збирання на місцях відомостей про населені пункти України. У відповіді Я. Дашкевича від 28 березня йшлося: «Постанова [ЦК КП УРСР] про збирання матеріалу для довідника дуже потрібна – на цій підставі можна буде активізувати роботу над довідником також у нас – тим більше, що вже є певний досвід праці в цьому напрямі та є певний мінімум зібраних матеріалів, від якого можна буде відштовхнутися»⁵⁶.

24 квітня на засіданні відділу історії України ухвалили висунути Я. Дашкевича, О. Павенцького та ін. на преміювання. Першого – «...за роботи науково-допоміжного і бібліографічного характеру, за перевиконання завдань біжучої бібліографічної роботи, високоякісне археографічне опрацювання документів для збірників». Другого – «...за складання 9 монографічних описів населених пунктів та перевиконання планових завдань збору матеріалів про понад 400 сіл для “Історико-географічного словника Львівської області”, в яких відбиті питання економічного становища селян східної Галичини в XVIII–XIX ст.»⁵⁷.

Отже, робота над словником просувалася. Це бачимо зі звіту с.н.с. Інституту суспільних наук В. Огоновського за 1959–1962 рр.: «З 1960 р. по нинішній день керую групою співробітників відділу Історії України і сам працюю над темою: “Соціалістичні міста і села Львівської області”. За три роки я особисто зібрав матеріали по всіх /3500/ населених пунктах області за період 1857 до 1946 рр.

Зладив повністю 3 картотеки всіх населених пунктів, складаю бібліографічну картотеку і картотеку визнатних людей (чим було доповнено картотеку І. Крип'якевича – О.Ч.). Всі матеріали зібрані мною і товаришами: Білецьким та Павенцьким, а також Батогом,

⁵⁰ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 402. Арк. 19.

⁵¹ Бутич І. Співпраця Ярослава Дашкевича з архівними установами України у 50–60-ті рр. *Мappa Mundi*. Львів–Київ–Нью-Йорк, 1996. С. 809.

⁵² Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960–1986) / Упор. А. Фелонюк. Львів, 2012. С. 39.

⁵³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1641. Арк. 52.

⁵⁴ Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича... С. 41.

⁵⁵ Там само. С. 43.

⁵⁶ Там само. С. 44.

⁵⁷ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 421. Арк. 31–31 зв.

Драком і Кот, я відредагував для Історично монографічних нарисів 1200 населених пунктів Львівської області. Всі зібрані мною і товаришами співробітниками матеріали в зв'язку з новим адміністративно-територіальним діленням і створенням укрупнених районів (30.XII.1962 р.) – довів до сучасного стану»⁵⁸. С. Білецький на той час для обласного словника «зібрав і систематизував джерельний матеріал про близько 900 населених пунктів від найдавніших часів до кінця XVIII ст.»⁵⁹. Стосовно м.н.с. О. Павенцького, який з 1960 р. був членом словникової групи, то він збирав архівні матеріали кінця XVIII – першої пол. XIX ст. – «...всього відомості про близько 2210 місцевостей на основі різноманітних, часто складних з палеографічної точки зору, архівних фондів»⁶⁰.

24–26 квітня 1962 р. у Львові відбулася кушова нарада істориків-архівістів західних областей, що в ній, крім керівництва АУ УРСР, узяли участь партійно-радянська номенклатура Львівської області, співробітники Інституту суспільних наук, ЦДІА УРСР у м. Львові, Державного архіву Львівської області, директори архівів й відповідальні за підготовку довідника з історії населених пунктів республіки з Волинської, Закарпатської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської та Чернівецької областей.

Головною на порядку денному наради була доповідь начальника науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УРСР І. Бутича «Про підготовку довідника «Міста і села Української РСР»». У промові Івана Лукича, зокрема, йшлося: «Зважаючи на те, що підготовка довідника «Історія міст і сіл Української РСР» – робота велика, складна і вимагає залучення широкого кола наукових працівників, краєзнавців, партійного і радянського активу, Архівне управління звернулось до ЦК КПУ з проханням розглянути це питання і прийняти відповідне рішення»⁶¹.

Присутнім була представлена й історія проекту: «Не треба гадати, що ця ідея нова і архівісти першими її зважились підняти. Ні. Над створенням історико-географічного словника працювали академічні установи ще в 20-х роках. Тоді існувала при Академії наук УРСР спеціальна історико-географічна комісія. Вона видавала «Записки», в яких друкувалися нариси з історії окремих міст, сіл, районів. На початку 30-х рр., коли почав проявлятися згубний вплив особи Сталіна, комісія припинила свою роботу ...

Кілька років тому до роботи над Історико-географічним словником приступили Інститут історії АН УРСР та Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові ... Інститут історії звернувся в ЦК КПУ дозволити готувати Історико-географічний словник обсягом 70 томів. Ця пропозиція була відхилена, і Інститут історії (наскільки мені відомо) припинив цю роботу, а *Інститут суспільних наук продовжує працювати над Словником (тепер уже Львівської області)* (курсив наш – О.Ч.) ...

Наша пропозиція в ЦК КПУ обговорювалася з участю інститутів історії, економіки, мовознавства та інших установ. Ця пропозиція була схвалена. Тут же було розглянуто і програму підготовки довідника «Історія міст і сіл Української РСР» ... На підставі програми розроблений нами і проект анкети.

З ряду причин прийняття постанови [ЦК КПУ] затримується – треба все підрахувати, а значить і створення редколегії ... 14 квітня ц. р. питання підготовки довідника ще раз обговорювалося в ЦК КПУ. І на цей раз прийшли до висновку, що довідник потрібно готувати – постанова буде трохи пізніше, а, щоб робота не зупинялась, секретарям обкомів КПУ дана вказівка про створення обласних комісій, які мають приступити до роботи, не чекаючи постанови ЦК»⁶².

15 травня 1962 р. завідувач відділу науки і культури ЦК КП України Ю. Кондуфор адресував секретарям ЦК доповідну записку «Про підготовку і видання праці «Історія міст і сіл Української РСР»», що починалася з преамбули: «Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, Інститут історії партії ЦК КП України та Інститути історії, економіки і мовознавства АН УРСР звернулися до ЦК КП України з пропозицією підготувати і видати до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції працю «Історія міст і сіл Української РСР» у 25-ти томах (по одному тому на кожен область). Відділ науки і культури ЦК КП України вивчив матеріали і вважає доцільним підтримати цю пропозицію»⁶³.

У меморандумі Ю. Кондуфора йшлося лише про двадцятип'яти томник – питання про том «Київ», очевидно, ще не розглядалося. Відбулося й дивне зміщення акцентів – серед ініціаторів видання взагалі не згадано Інститут суспільних наук у Львові, Інститут історії АН УРСР відсунуто в загальний перелік суспільствознавчих установ Академії. Натомість,

⁵⁸ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 421. Арк. 36.

⁵⁹ Там само. Арк. 39.

⁶⁰ Там само. Од. зб. 451. Арк. 49.

⁶¹ ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2. Спр. 1609. Арк. 10.

⁶² Там само. Арк. 10–12.

⁶³ Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3457. Арк. 100.

мовляв, ініціювали видання Архівне управління при РМ УРСР та неодмінний Інститут історії партії.

25 травня 1962 р. на Науковій раді Інституту суспільних наук АН УРСР відбулося затвердження планів науково-дослідної роботи відділу історії України на 1963 р.⁶⁴ М. Івасюта доповів, що до роботи над Історико-географічним словником області залучено П. Малого, який писатиме розділ стосовно культури, літератури, мистецтва Львівщини. Усього над темою працюють 5 співробітників. З обговорення дізнаємося, що до написання словника залучено архівістів, але там незначні сили, тому «основна робота належатиме відділові історії України»⁶⁵. Завдяки сприянню обкому партії укладено угоду про допомогу на місцях щодо збирання матеріалів – у райцентрах та селах. Зі слів М. Смішка, за втрати під час роботи над словником від інституту «вимагають фінансового звіту, а словник обійдеться нам більше 100 тис. крб. новою валютою»⁶⁶.

29 травня 1962 р. було ухвалено постанову ЦК КП України 16/18-з «Про видання історії міст і сіл Української РСР». У документі метою проєкту проголошувалося «висвітлення величких соціалістичних перетворень, які сталися за роки Радянської влади в містах і селах Української РСР». Погоджуючись із пропозиціями вищеперахованих установ, керівництво республіканської Компартії доручало підготувати й опублікувати видання «до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» праці «Історія міст і сіл Української РСР». У проєкт постанови, підготовлений відділом науки і культури ЦК, була внесена єдина, але важлива правка – підготовка масштабного багатотомника мало відбуватися «на громадських началах»⁶⁷.

Головою Головної редколегії був призначений П. Тронько, заступник Голови Ради Міністрів УРСР (1961–1978), який відповідав за питання культури, освіти, охорони здоров'я. Його заступниками стали керівник Архівного управління при РМ УРСР С. Пількевич та директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко. Членами Головної редколегії затверджені: К. Цілуйко, І. Бутич, І. Головач, Ю. Захарук, Б. Ковалевський, А. Кочубей, О. Нестеренко, В. Нижник, І. Слабеев, О. Юрченко⁶⁸.

Який же був персональний склад обласної редколегії Львівського тому? Звісно, там було достатньо співробітників Інституту суспільних наук у Львові: перший його директор – академік Іван Петрович Крип'якевич; доктор філософії, професор Олексюк Мирослав Миронович, другий директор інституту після смерті Івана Крип'якевича; Смішко Маркіян Юліанович – д.і.н., заступник директора інституту з наукової роботи; Івасюта Михайло Кирилович, д.і.н., професор, заввідділу історії України та к.е.н., старший науковий співробітник відділу історії України Володимир Петрович Огоновський. Головою редколегії обласного тому був к.і.н., доцент Валентин Юхимович Маланчук – секретар Львівського обкому партії з ідеології, який боротьбу з українським націоналізмом розглядав як основне завдання КПУ, також членами редколегії були Чугайов Володимир Петрович – на той час секретар Львівського обкому КПУ, Гнидюк Микола Якимович – заступник голови виконкому Львівської обласної ради депутатів трудящих, Дудикевич Богдан Корнилович – директор Львівської філії Центрального музею В. Леніна, Сісецький Анатолій Георгійович – старший науковий співробітник, згодом начальник відділу використання та публікації ЦДІАЛ УРСР, Челак Петро Петрович – к.і.н., декан факультету історії Львівського держуніверситету, якого 1973 р. звільнили нібито за антирадянську діяльність викладачів і студентів університету.

Отже, попередні напрацювання львівських істориків, ідея реалізації «Історико-географічного словника» акад. І. Крип'якевича стала опосередкованим поштовхом для урядового рішення про видання багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», робота над якою, незважаючи на неминучі ідеологічні обмеження, стимулювала поживавлення краєзнавчої праці, залучення місцевих джерел до опрацювання історії України та її регіонів⁶⁹.

Важливу підготовчу працю для цього масштабного проєкту здійснили акад. І. Крип'якевич особисто й під його керівництвом – В. Огоновський, С. Білецький, О. Павенцький та інші працівники Інституту суспільних наук. Ба більше, львівські історики відіграли значну роль у концептуалізації проєкту, пропонуючи методології та підходи для документування, уніфікації та аналізу отриманих даних. Завдяки вивченню процесів, які відбувалися в окремих населених пунктах Західної України, починаючи з історії сіл як найменшої адміністративно-територіальної одиниці в республіці, вони заклали підвалини для розуміння устрою України.

⁶⁴ Архів ІУ НАН України. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 401. Арк. 36.

⁶⁵ Там само. Арк. 38.

⁶⁶ Там само. Арк. 39–40.

⁶⁷ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3457. Арк. 98.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Ісасевич Я. Крип'якевич Іван Петрович. С. 393–394.

References

- Bevzo, O. (1959). Respublikanska narada z pytan rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin [Republican conference on the development of auxiliary historical disciplines]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historic journal*, 4, P. 159–162.
- Biletskyi, S. (1958). Stvoryty istoriiu mist Radianskoi Ukrainy [Creating the history of cities in Soviet Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historic journal*, 5, P. 240.
- Boriak, H. (Ed.). (2004). «Istynu vstanovliuie sud istorii»: Zbirnyk na poshanu Fedora Pavlovycha Shevchenka [“The truth is established by the court of history”: A collection in honour of Fedir Pavlovych Shevchenko]. Kyiv, Ukraine.
- Feloniuk, A. (Comp.). (2012). Lystuvannia Yaroslava Dashkevycha ta Ivana Butycha (1960–1986) [Correspondence between Yaroslav Dashkevych and Ivan Butych (1960–1986)]. Lviv, Ukraine.
- Hyrych, I. (2009). Ivan Butych – patriarkh arkhivnoi spravy [Ivan Butych – a patriarch of archival activity]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 6, P. 275.
- Isaievych, Ya. (2003). Butych Ivan Lukych. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Butych Ivan Lukych. Encyclopedia of history of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Isaievych, Ya. (2008). Krypiakevych Ivan Petrovych. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Krypyakevich Ivan Petrovich. Encyclopedia of history of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.
- Krypiakevych, I. (1930). Kartyny z istorii Zhovkvy. Z mynuloho Zhovkvy [Pictures from the history of Zhovkva. From the past of Zhovkva]. Zhovkva, Ukraine.
- Krypiakevych, I. (1930). Vsiachyna (z istorii Zhovkvy). Z mynuloho Zhovkvy [All sorts of things (from the history of Zhovkva). From the past of Zhovkva]. Zhovkva, Ukraine.
- Krypiakevych, I. (1932). Istorychni prokhody po Lvovi [Historical walks around]. Lviv, Ukraine.
- Krypiakevych, I. (1935). Z istorii mista Zhovkvy [From the history of the city of Zhovkva]. *Zapysky ChSVV – Notes from the ChSVV*, VI, 1–2, P. 40–69.
- Krypiakevych, I. (1960). Porady tym, khto zaimaietsia istoriko-kraieznavchymy doslidzhenniamy [Advice for those engaged in historical and regional studies]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historic journal*, 3, P. 130–132.
- Krypiakevych, I. (Ed.). (1930). Z mynuloho Zhovkvy [From the past of Zhovkva]. Zhovkva, Ukraine.
- Shablii, O. (Ed.). (2014). Doktor heohrafiï Volodymyr Ohonovskiy [Doctor of geography Volodymyr Ohonovskiy]. Lviv, Ukraine.
- Tseluiko, O (2013). Narada u viddili istorii Ukrainy Instytutu suspilnykh nauk AN URSR «Pro stan i zavdannia rozvytku dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin» (31 sichnia 1959 r.) [Meeting at the department of history of Ukraine of the Institute of social sciences of the Ukr. SSR Academy of sciences «On the state and tasks of developing auxiliary historical disciplines» (31 January 1959)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Herald of Lviv University*, 48, P. 469–517.
- Vehesh, M. (1996). Volodymyr Hrabovetskyi – vydatnyi istoryk Ukrainy [Volodymyr Hrabovetskyi is an outstanding historian of Ukraine]. Uzhhorod, Ukraine.

Черняхівська Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» (вул. Лаврська, 9, м. Київ, 01015, Україна).

Chernyakhivska Olena – Ph.D in history, leading research fellow at the National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra» (01015, 9 Lavrska str., Kyiv, Ukraine).

E-mail: lavralena1211@gmail.com

Дата подання: 15 січня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 5 серпня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Черняхівська, О. Інститут суспільних наук АН УРСР – рушій національних проєктів з локальної та регіональної історії часів «відлиги». *Сіверянський літопис*. 2025. № 4. С. 72–87. DOI: 10.58407/litopis.250408.

Цитування за стандартом APA

Chernyakhivska, O. Instytut suspilnykh nauk AN URSR – yak rushii natsionalnykh proiektiv z lokalnoi ta rehionalnoi istorii pid chas «vidlyhy» [The Institute of Social Sciences OF AS USSR – as a driver of national projects on local and regional history during the “Khrushchev thaw”]. *Siverianskyi litopys – Siverian chro-nicle*, 4, P. 72–87. DOI: 10.58407/litopis.250408.

